

**A PEDAGÓGIAI ÉS LÉLEKTANI INTÉZET 1929-ES MEGALAPÍTÁSA, SZELLEMI
ELŐZMÉNYEI ÉS MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ ÉVTIZEDE**

IMRE SÁNDOR ÉS VÁRKONYI HILDEBRAND DEZSŐ TEVÉKENYSÉGE

Szerzők:

M. Pelesz Nelli
Eszterházy Károly Egyetem

Szűts-Novák Rita
Országos Széchényi Könyvtár

Első szerző e-mail címe:
mpelesznelli@gmail.com

Lektorok:

Molnár György (PhD, Habil.)
Budapesti Műszaki és
Gazdaságtudományi Egyetem

Fizel Natasa (PhD)
Szegedi Tudományegyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány a pszichológusi hivatás professzionalizációjának bemutatásán keresztül vizsgálja Imre Sándor és Várkonyi Hildebrand Dezső pedagógiai és pszichológiai tevékenységének szerepét a Lélektani Intézet alapítása során a kolozsvári gyökerekkel bíró szegedi egyetemen.

Kulcsszavak: Imre Sándor, Várkonyi Hildebrand Dezső, Pedagógiai Lélektani Intézet, neveléstörténet

Diszciplínák: pedagógia, pszichológia

Abstract

*THE FOUNDATION OF THE PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL INSTITUTE IN 1929, ITS
INTELLECTUAL HISTORY AND OPERATION UNTIL 1945*

THE ROLE OF SÁNDOR IMRE AND DEZSŐ VÁRKONYI HILDEBRAND

This paper presents the role of Sándor Imre and Dezső Várkonyi Hildebrand as well as their pedagogical and psychological activities during the establishment and professionalization of the Psychological Institute of the University of Szeged which originated in Kolozsvár.

Keywords: Sándor Imre, Dezső Várkonyi Hildebrand, Pedagogical Psychological Institute, history of education

Disciplines: pedagogy, psychology

M. Pellesz Nelli és Szűts-Novák Rita (2019): A Pedagógiai és Lélektani Intézet 1929-es megalapítása, szellemi előzményei és működésének első évtizede - Imre Sándor és Várkonyi Hildebrand Dezső tevékenysége. *OxIPO – interdiszciplináris tudományos folyóirat*, 2019/2, 9–24. doi: [10.35405/OXIPO.2019.2.9](https://doi.org/10.35405/OXIPO.2019.2.9)

A pszichológusi hivatás professzionalizációja

Tanulmányunk célja egyfajta pillanatfelvétel készítése a magyar pszichológia harmincas évekbeli állapotáról. Mindez azonban nem pusztán a leírás kedvéért tesszük, a téma vizsgálata azért is érdemes, mert ebben az időben olyan empirikus vizsgálatokat folytattak, és olyan műhelyek létesültek, amelyek a mai napig a pszichológiai közélet fontos részét képezik, ezért a kezdeti időszak tanulmányozása a mai tudomány részére is tanulságokkal szolgálhat. A pszichológia professzionalizálódásának kiemelkedő mérföldköve volt a Pedagógiai Lélektani Intézet megalapítása 1929-ben Szegeden, melynek működése során mások mellett Imre Sándor és Várkonyi Hildebrand tevékenysége nyomán olyan sajátos arculatú, magas színvonalú tudományos műhely alakult ki, melynek kisugárzása országos jelentőségű. A tárgyalt időszakban folytatott képességvizsgálatok, és pszichometriai tevékenység bemutatásával megkíséreljük árnyalni a Szegedi Műhelyként aposztrofált, mérési- értékelési kutatási tradíció kezdeteiről kialakított képet.

A hagyományos értelmiségi hivatások mára már egy olyan, több évszázados professzionalizálódási folyamaton mentek keresztül, melynek eredményeként a társadalmi munkamegosztás sajátos, egyedi attribútumokkal rendelkező szerveződési modelljeként tekinthetünk rájuk. Freidson (2001) szerint a valódi professziók legfontosabb elemei a speciális tevékenység, melyet elméleti jellegű tudás- és készségrendszer alapoz meg, ennek megfelelően speciális státusz a munkaerőpiacon, a saját szakmai területen szerzett kizárólagos illetékesség, felsőfokú képzés és tanúsítványai, valamint kikristályosodott szakmai ethosz (Révész, 2013). A különböző társadalomtudományi irányzatok kereteiben zajló professziókutatások számtalan, egyéb szempontokat is figyelembe vevő modellt és elméletet dolgoztak ki az egyes szakmák intézményesülési folyamatainak bemutatására és értelmezésére, abban viszont legtöbbjük egyetért, hogy egy szakma kialakulása és professzióvá érése nem feltétlenül lineáris, magától értetődő folyamat (Fizel, 2018). A szakmai csoportok érdekérvényesítő törekvései, társadalmi presztízsük, a rendszerezett, absztrakt tudás kidol-

gozottsága, az állami beavatkozás mértéke mind olyan módosító tényezők, amelyek időben és térben is egészen eltérő fejlődési utakat eredményeznek az egyes hivatások esetében (Fizel, 2018).

A pszichológia tudománya is meglehetősen egyéni, csak rá jellemző folyamaton ment keresztül napjainkig tartó professzionalizálódási folyamata során, amikor is több más lényeges szempont mellett olyan kérdésekre kellett választ találnia, mint az orvostudománnyal, vagy a pedagógiával való viszonya, a gyakorlati tevékenység és a kutatás aránya, a továbbképzések rendszerének kialakítása, egyén – és szervezetközpontúság kérdései, szelekció vagy támogatás stb. (Pléh, 2010). A magyarországi pszichológia ráadásul a nemzetközi tudományos közélet jelenségeire adott, speciálisan a magyar viszonyok közepette kimunkált reflexióinak köszönhetően olyan sajátos utat járt be, amely során elnyerte mai, minden tekintetben elsőrendű színvonalú, a nemzetközi trendeket követő, mégis egyéni, erősségekkel (tudomány) és gyengeségekkel (egyetemi oktatás) egyaránt bíró arculatát (Pléh, 2010).

A pszichológia professzióvá érése során az egyik legfontosabb jelenség az akadémikus önállósulás alakulása. Amerikában már az 1890-es évektől törekedtek a saját egyetemi tanszékek kialakítására, ám ott is csak a két világháború között sikerült ezt elérniük, csakúgy, mint Európában, ahol az országok nagy része a német mintát követte. A pszichológiai tanszékek eleinte a legtöbb egyetemen a filozófia tanszékek tagozataiként működtek, illetve a pedagógiai műhelyekkel kapcsolódtak össze szorosabban. „*W. Stern és K. Bühler 1929-ben petíciót kénytelenek megfogalmazni, azt kérve, hogy korábban pszichológusok vezette tanszékek ne pedagógusok uralma alá kerüljenek*” (Pléh 2010, 589). Ennek fényében még nagyobb fegyvertény az akadémiai önállósulás folyamatában, hogy ugyanebben az évben a szegedi egyetemen a fentiekkel éppen ellenkező módon, megkezdte működését a Pedagógiai-Lélektani Intézet.

Az intézet megalakulása persze nem volt zökkenőmentes, viták és megtorpanások kísérték létrejöttét. Kialakításában és működtetésében két korszakos jelentőségű szegedi egyetemi professzor szere-

pe megkerülhetetlen, az egyikük a lélektani tanszék alapítását kérelmező Imre Sándor, másikuk pedig az intézet vezetője, Várkonyi Hildebrand Dezső. Imre Sándor érdeme, hogy felismerte a lélektan önálló szervezeti keretek között történő oktatásának, ezzel együtt a filozófiai tanszék terhei csökkentésének fontosságát. A Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter által irányított minisztérium elképzelései szerint párhuzamos tanszékeket állítottak volna fel, II. számú pedagógia, filozófia illetve irodalomtörténet elnevezéssel, azért, hogy eleget tegyenek annak a katolikus részről megfogalmazott igénynek, amely szerint az új tanszékek biztosítanak a női szerzetesrendek tanári pályára készülő tagjainak katolikus nevelését. Ugyanis a női szerzetesrendek polgári iskolai tanárképző intézeteit előzőleg megszüntették, a Paedagogium és az Erzsébet Nőiskola egyesítése és újjászervezése nyomán létrehozott polgári iskolai tanárképző főiskolát pedig Szegedre telepítették. A tanárképzés során kötelező volt az egyik szak stúdiumait az egyetemen hallgatni, ezért tartotta fontosnak a püspöki kar a női szerzetesek katolikus jellegű képzésének megszervezését párhuzamos, „világnézeti”-nek nevezett tanszékek felállításával. Imre Sándor ez ellen tiltakozott, érvelése szerint az egyetem eszméjétől idegen a felekezeti hovatartozás kérdésének figyelembevétele a tisztán tudományos értékek helyett. Végül kompromisszum született, melynek eredményeként megalakult az egész magyar felsőoktatásban első pedagógiai-lélektani intézet, melynek élére ugyanakkor egy bencés szerzetes-tanárt, Várkonyi Hildebrandot nevezték ki.

Imre és Várkonyi – szegedi professzortársaikkal együtt – egyéniségük különbözősége ellenére, a két világháború között kifejtett pedagógiai és pszichológiai tudományos tevékenységükkel olyan „iskolákat alakítottak ki maguk körül, amelyek- sajátos vonásaik révén- különleges, egyedi színnel gazdagították a magyar tudományos élet palettáját.” (Németh és Pukánszky, 1997).

A szegedi egyetem paradigmaticus pedagógiai iskolájának programadó oktatóiként mindketten elfordultak a herbartianus akadémiai hagyományoktól, kiemelték az intellektus fejlesztése mellett a

fejlődéslélektani szempontok figyelembevételének fontosságát, nyitottak voltak a különböző reformpedagógiai irányzatok felé, figyelemmel kísérték a kísérleti pszichológia eredményeit, valamint mindketten tagjai voltak a Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak. Célul tűzték ki a gyermek sokoldalú megismerését, a tanulás bemeneti oldalával (tantervek, tankönyvek, célok és tartalmak) műveik sokaságában éppúgy foglalkoztak, mint a tanult információ felhasználásának, a tanulás eredményességének kérdéseivel.

A tanulás, mint információfeldolgozási folyamat, valamint a tanulás szervezési kérdések elsősorban pszichológiai szempontú megközelítésével a lélektan olyan új eredményeit emelték be a tudományon keresztül a napi pedagógiai gyakorlatba, amely az egyetem mellett működő polgári gyakorlóiskola és az újszegedi Kerti Iskola tevékenységében manifesztálódott. Tudományos érdeklődésük középpontja a gyermek, további fókuszba helyezve a lehetséges pedagógiai megközelítéseket, valamint a nevelés mibenlétét, az oktatás tartalmát, módszereit, céljait.

A napjainkban egyre népszerűbb IPOO-modellben (Input-Process-Output- Organization) (Mező, 2011) értelmezett tanulási problémákra tehát már a harmincas években reflektáltak, a kor tudományosságának szintjén ugyan, de napjainkban is érvényes és aktuális módon. Az input kérdéseivel, például a témaválasztással, az process fázis lehetséges problémáival (például: információfeldolgozás és a memorizálás problémáival), vagy a viselkedéses output zavaraiival kapcsolatban éppúgy érvényesek (később részletezendő) megállapításaik, mint az organizációt (tanulásszervezést) megjelenítő tanulási folyamat helyéről, idejéről, vagy akár finanszírozásáról szóló felvetéseik.

Imre Sándor szintéziszeremtő neveléstudományának tanulmányozásakor, vagy Várkonyi „műveit – olykor bekötött folyóiratok sárguló lapjain – olvasva nem ritkán rádöbbenünk, hogy milyen sok értékes üzenete szól a mához: szinte kortársunknak érezzük, pedig 100 éve született, s bár [...] már nincs közöttünk, de érezzük alkotó személyiségének jelenlétét.” (Duro, 1988, 169).

A professzorok elsődleges szellemi közege, a két világháború közötti szegedi egyetem légköre tehát meglehetősen gazdag arculatot mutatott. E gazdagság elsődleges forrása, a sajátosan szegedi szellemi pezsgés alapjai paradox módon egy másik város, mégpedig Kolozsvár szellemi életére, egyetemi hagyományaira vezethetők vissza.

A szegedi egyetemi szellemi élet

A szegedi egyetem előzményeinek tárgyalása azért szükséges, mert mindez a folyamat egyértelműen az IPOO-modell input (információgyűjtés) oldalára sorolható (A modellről bővebben lásd Mező, 2011), mert nem túlzás azt állítani, hogy a Mező Ferenc által definiált IPOO-modell a magyar neveléstörténetben mindig is helyet kapott, noha nem így nevezték akkor. Ugyanis bár önálló pszichológiai intézet csak 1941 óta működik az egyetemen, a Pedagógiai Intézet már a kezdetektől fogva létezett, a fentebb már említett pedagógiai lélektan intézetét 1929-ben állították fel (Pukánszky, 2000, 203), így az információgyűjtés és előkészítés már jóval a szegedi költözés előtt elkezdődött.

A kolozsvári, így szegedi egyetem elődjét 1581-ben Báthory István erdélyi fejedelem alapította kolozsvári jezsuita kollégium néven teológiai és filozófiai karokkal, és harminckét tanárral. A kollégium hosszú ideig működött különböző szerepben és néven; Mária Terézia idején kolozsvári Báthory-egyetem, majd II. József akadémiai líceummá minősítette le. Végül a dualizmus idején sürgetővé vált a helyzet a pesti mellett egy új egyetem létrehozására, hiszen az 1848-as unió-törvénnyel kevés lett a befogadóképesség az igényekhez képest (lásd *A Kolozsvárt 1872-ben alapított és Szegeden 1921-ben újra megnyitott m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története: kiadatott az egyetem 50 éves fennállásának jubileuma alkalmából*. Budapest: Franklin Ny. 1922).

A magyar egyetemre vonatkozó előírásokat az 1848: XIX. törvénycikkben határozták meg (Laky, 1926, 7.). Eszerint az egyetem egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá esik, és ebben foglaltott az *oktatás és tanulás szabadságának elve is, miszerint*

a tanuló arra nézve: mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehet.

Eötvös József oktatási miniszter indítványára 1872-ben engedélyezték az intézmény felállítását négy karral, de a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem alapító levelének kiállítására végül Trefort Ágoston miniszter idején 1881-ben került sor (Szokolszky, 2009, 10-11). Az okmány kiadása csak 1897-ben, majd szövegének ismertetésére 1898. évi június 5-én az egyetem fennállásának 25. jubileumán tartott ünnepségen nyilvánosan is megtörtént, a pontos szöveg *A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteményében* (Laky, 1926) olvasható.

További értékes kordokumentum az egyetemi diák kör lapja, ami 1877-től jelent meg, de vélhetően a csökkenő érdeklődés miatt a századforduló első éveiben adták ki utoljára. *A Kolozsvári Tudomány-Egyetemi Kör évkönyve*, a cirka kétszáz oldalas kiadvány beszámolt az egyre kevésbé pezsgő kulturális életről és gyűléseikről, és a hallgatók verseit, esszéit közölte.

Már 1872-től törekedett a vezetőség magas minőségű oktatás megszervezésére, ezért már kezdetben olyan neveket hívtak pedagógusnak az intézménybe, mint *idősebb Imre Sándor* (Hegyközpályi, 1820–Hódmezővásárhely, 1900.), aki a Ferenc József Tudományegyetem magyar tanszékének első magyar nyelv és irodalom professzora lett egy évben *Felméri Lajossal*, akit az egyetem neveléstudomány tanszékének pedagógiatanárává neveztek ki. Felméri Lajos (Székelyudvarhely, 1840 – Kolozsvár, 1894.), pedagógus, egyetemi tanár tanulmányait Sárospatakon, Budapesten végezte, majd tanulmányutakat tett Angliába és Németországba. Kolozsvári állásának betöltését megelőzően 1868-tól Sárospatakon a filozófia tanár volt. 1882-től 1887-ig az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöke, de tevékenyen részt vett az erdélyi kulturális szervezetek munkájában is. Számos értekezése és cikke jelent meg különböző lapokban (főbb művei: *Úti levelek Skóciából-Sárospatak*, 1870; *Az iskolázás jelene Angolországban-I-II*, Bp., 1881, e munkájáért megkapta az MTA nagyjutalmát; *Nőnevelésünk bajai-Kolozsvár*, 1883; *Az erdélyi Ma-*

gyar Közművelődésügyi Egyesület alakuló gyűlésén mondott beszéd- Kolozsvár, 1885; A neveléstudomány kézikönyve- Kolozsvár, 1890) (Kenyeres, 2001).

A kolozsvári pedagógiai műhely merőben más irányt képviselt, mint az erősen teológiai orientációjú pesti, ahol a tanárok között volt *Kármán Mór*, *Finánczy Ernő* és *Probászka Lajos*. Elhatárolódott a Herbart-i pedagógiai iskola törekvéseitől, és inkább a klasszikus német és angolszász vonalat követte, így az erkölcsi nevelést felváltotta a polgári nevelés, megteremtve a reformpedagógia eszmei előzményeit (Pukánszky, 2003). A reformpedagógia kolozsvári fogadtatásáról egyébként Nóbik Attila írt érdekes tanulmányt (Nóbik, 2000, 181-189.) A szerző, Herbert Spencer (Derby, 1820 – Brighton, 1903.) angol filozófus, biológus, antropológus és szociológus gondolatainak korai magyar recepcióját hivatott bemutatni az erdélyi műhely századvégi szellemében. Az angol filozófus példaképe volt Felmérinek is, írásaiban szívesen idézte könyveit. 1875-ben először jelent meg magyarul Spencer műve; az *Értelmi, erkölcsi s testi nevelés*, ami fokozottan foglalkoztatta a kortárs nevelésügyet. Felméri legfontosabb írásában *A neveléstudomány kézikönyvében* (1890) az elsők között sürgette a gyermek korszerű eszközökkel történő megismerését a nevelés konkrét folyamatának tudományos elemzését (Pukánszky, 2003): „*Ha az írót két csoportra osztjuk, mint a fogakat: metszőkre és őrlőkre, mi tőrés-tagadás, hazai pedagógiai írónk nagy többsége az utóbbiak közé tartozik. Bámulatos buzgalommal őrlik le német mestereiknek egyszerű felelevenített mondókait, amelyekben nyoma sincs a gyermeki természet megfigyelésének.*” Kézikönyve gyakorlatilag az első igényes gyermektanulmányozásról szóló munka. Felméri elsősorban a német szerzőket mellőzve főként angol és francia gondolkodók, például *Locke* és *Bain* írásait használta fel, és Spencerhez hasonlóan a testi, értelmi és erkölcsi nevelés kérdésköreit mélyreható alapossággal tárgyalta, felhasználva kora tudományainak gyermekre, emberre vonatkozó interdiszciplináris; orvosi, antropológiai, empirikus pszichológiai ismereteit is (Pukánszky, 1995, 4.). Felméri 1894-es korai halála után utóda a tanszéken *Schneller István* lett, akit később *ifj. Imre*

Sándor követett, róluk bővebben az alábbiakban még szó lesz.

A kolozsvári egyetemen időközben a millenium utáni építkezést követően rövid időn belül elkészült többek között a könyvtár, új klinikai épületeket adtak át, és ezzel párhuzamosan a tanszékek száma (40-ről 51-re) tanári gárda (43-ról 135-re), a hallgatók létszáma (269-ről 2570-re) is jelentősen bővült. Az egyetemi oktatás fellendülését a háború akasztotta meg, először azért, mert már az első évben is sok diák és tanár bevonult a frontra, majd azért, mert az egyetem vezetősége megtagadta az I. Ferdinánd román király nevében tőlük elvárt hűségesküvet (Szokolszky, 2009, 12).

Schneller István (1847, Kőszeg – 1939, Budapest) miután rektorként át kellett adnia a román hatóságoknak az egyetemet, Budapestre költözött több állását vesztett kollégájával együtt. A kolozsvári tanárok a Pozsonyból szintén kiűzött Erzsébet egyetem tanáraival karöltve a kormány támogatása mellett a jogfolytonosság fenntartása miatt az 1919/1920. évi második félév óráit a Pedagógiumban és az első kerületi gimnáziumban tartották meg (Pukánszky, 2002, 101-120).

Időközben Szeged szabad királyi város tárgyalásokat kezdeményezett az egyetem Szegeden való elhelyezése ügyében. A nemzetgyűlés 1921. május 29-én elfogadta a 286. számú törvényjavaslatot, minek értelmében a trianoni béke következtében a székhely elvesztése miatt a kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem ideiglenesen Szegeden, a pozsonyi magyar királyi Erzsébet Királyné Tudományegyetem pedig ideiglenesen Pécsre nyert elhelyezést. Az egyetem ünnepélyes átadása Horthy Miklós kormányzó részvételével 1921. október 9-én volt, és néhány nap múlva elkezdődött Szegeden az oktatás (Pukánszky, 2002, 101-120).

Az áttelepülést követően az oktatás igen szegényes körülmények között zajlott, de az elhivatott tanároknak köszönhetően hamarosan elviselhetővé váltak a körülmények. Schneller István a saját könyvtárát ajánlotta fel megvételre az iskolának, hogy a hallgatók hozzáférhessenek a szükséges szakirodalomhoz (Pukánszky, 2000, 212).

Schneller felsőfokú tanulmányait a soproni evangélikus teológiai akadémián végezte, de Felmérihez hasonlóan ő is tanulmányutakat tett, tágítva ezzel oktatásüggyel kapcsolatos nézeteit. Járt a halle-i és a berlini egyetemen is. Az egyetem Szegedre költözését követően 1923-ig állt a Pedagógiai tanszék élén. Főként nevelésemélettel és személyiség-neveléssel foglalkozott, fő műve az 1900 és 1910 között megjelent *Paedagógiai dolgozatok* voltak, de foglalkozott *Herbarttal*, *Kanttal* és közölt írást *Comenius és Apáczai* címmel.

Schneller pedagógiájának alapja, hogy feltétel nélkül hisz az ember erkölcsösödésében, amit háromlépcsős folyamatként ábrázol, időrendileg az "érzéki Éniség"-től fejlődnek a "történeti Éniség-en" keresztül a "tiszta Éniség-ig," ahol az erkölcsi maximum elérhető. Ezen az úton válik az egyéniségből tudatos, erkölcsös személyiség. Schneller erkölcsösödés fogalmának legfontosabb eleme a szeretet hangsúlyozása (Pukánszky 2003, 345), ami nem szentimentális szeretet, hanem mély és racionális: *"Ezen szeretet nyitja meg a szíveket, ezen szeretet alapján bizalommal tárulnak fel a lelkek, s az e közben létesült kölcsönhatás, élet és átélés alapján megtaláljuk a növendéknek máskülönbön előttünk elzárt lényegét is. Csak is az életnek más életébe való áthasonulása alapján, avagy más élettapasztalatainak általunk való igaz átélése alapján értjük meg csak a más."* (Schneller, 1900, 34). Schneller István pedagógiai rendszerének mélyebb elemzését lásd Pukánszky Béla kismonográfiájában (Pukánszky, 1990).

A *Lélektan 80 éves története* (2009, 14) című könyv is utal arra, hogy az egyetemen működő különböző diszciplínák már korábban, a kolozsvári időkben is foglalkoztak lélektanral kapcsolatos megfigyelésekkel. Legkorábban a pedagógia (Felméri Lajos, Schneller István) és filozófia (Böhm Károly, Málnási Bartók György) érdeklődött a téma iránt, de az orvostudományi terület is nyitott volt az új terület feltérképezésére (Lechner Károly).

Schneller végleges utódját Imre Sándort 1925-ben habilitálták egyetemi tanárrá Szegeden, s rögtön ki nevezték a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének élére tanszékvezető egyetemi tanárnak, ahonnan 1934-ben

távozott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre, ahol a pedagógiai intézet vezetője egészen haláláig, 1945-ig.

Imre Sándor (1877—1945)

Ifjabb Imre Sándor felsőfokú tanulmányait 1894–1898 között végezte a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen. Ezt követően német-magyar szakos középiskolai tanári diplomát szerzett, majd ugyanabban az évben 1898-ban lett egyetemi doktor az *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete* (1898) című munkájával. A századfordulón Németországi egyetemeken (Heidelberg, Lipcse, Strassburg, Berlin, Jéna) járt tanulmányúton. Miután hazatért, a Kolozsvári Református Főgimnázium tanára, 1904/1905-től habilitált egyetemi magántanár.

1925. március 9-én elmondott beköszöntőjében ezt mondja: *„az egyetemi tanszék arra kötelez, hogy a professzor szinte szakadatlanul hitet tegyen meggyőződéséről a tárgyra nézve..."* Szegeden született írásai erről tanúskodnak. Mindvégig elkötelezett híve a liberalizmus eszméinek, a demokráciának, a személyiség erejének. Neveléstana összeforr nemzetnevelés fogalmával, amiben hangsúlyos a közösségi individuum szerepe: *„a nemzeti célok szolgálatára alkalmasságát, a nemzet körében teljesítheti ki ki-ki emberi kötelességét."* Már 1926. október 20-án indítványozta a pedagógiai-lélektani tanszék felállítását, megteremtve a helyszínt a kísérletek folytatására, átvéve a szerepet a filozófiai tanszéktől. Az indítványt Málnási Bartók György is segítette, de Klebelsberg Kuno vallás-és közoktatásügyi miniszter nélkül a projekt nem sikerült volna. A miniszter a Pedagógiumot és az Erzsébet nőiskola főiskolai tagozatát 1928 őszén Szegedre telepítette, és így már nem fenyegette megszűnés az egyetemet a csökkenő létszám miatt.

Imre Sándor nem csak elméleti síkon, külső támogatóként érdeklődött a pszichológia iránt, hanem már az 1910-es évektől foglalkoztatta a téma, sőt mi több tanította is a Paedagogiumban eltöltött évek alatt. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy Imre Sándor 1910—11. évben tartott lélektan- előadása-

inak anyagát az 1911-12. évben tartott előadások anyagával a tanítóképző-intézeti tanárjelöltek kiegészítették és megjelentették. Az előadó figyelembe vette, hogy a jelöltek már az elemi iskolai tanítóképző-intézet II. osztályában tanultak lélektan. A különböző iskolákban különböző szintű ismeretekre tettek szert, ezért a növendékek lélektani ismereteit egy színvonalra kívánta hozni és a lélektan egész anyagát vázolta fel. Az előadó külön kiemelte a lélektan pedagógiai jelentőségét és a neveléstanal való kapcsolatát, a gyermeklélektan vizsgálatok eredményeit kiemelte. De alapvetően orvosi megközelítést is alkalmazott óráink, ugyanis beszélt például az idegrendszer és a szellemi élet kapcsolatairól is (Tóth, 1998, 105). Nagy elődjait, Felmérit és Schnellert követve foglalkozott az értelem, az érzélem, az akarat lélektanával.

1908-1918 között volt a Budapesti Polgári Iskolai Tanítóképző pedagógia tanára, majd igazgatója, ekkor lett az intézet tanárképző főiskolává. Közben 1913-18-ig a *Magyar Paedagógia* szerkesztője. Ez időszakban jelenik meg *A nevelés sorsa és a szocializmus: az iskolai nevelés lehetősége és a szocialisták nézetei a nevelésről* (1909), valamint *Nemzetnevelés: jegyzetek a magyar művelődési politikáéhoz* (1912) című könyve is.

Írásaiban már 1904-től találunk lélektanral kapcsolatos gondolatot, hiszen első nagy művében, *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* című munkájában is már különös gondot fordított a gyermek-, elsősorban a serdülő- központúságra. Azt tartotta, hogy a család szerepe a kamaszkorral egyre csökken, ezért nagyon fontosnak ítélte meg az iskolai fejlesztést, azon belül is az önálló személyiség kibontását és a saját vélemény megalkotásának képességét, a sulykoló tanulás helyett: „*Fontos, hogy a nevelés öntudatosan folyjék, meggyőződés hasza át. De ne határozott fölfogást akarjon diktálni, hanem képessé tegye a serdülőket egészséges világnézet önálló megalkotására. Ehhez önálló felfogású nevelőkre van szükség. [...] Nem egész elmélet követése a fontos, hanem alapelvek felállítása.*” (Imre, 1904, 4-5).

Imre hangsúlyozta, hogy a gyermekre hatással vannak az *öntudatlan, természetes nevelők*, a *környezetiek*, így a nevelés során ezekkel is számolni kell. Ez olyan yira korszerű gondolat, hogy mai napig tárgyalja

a szakma a tanítási-tanulási formák és az életkor kölcsönhatásait, a kisgyermekkor tanulás új felismeréseit, valamint a kisgyermek, és a serdülőkor fejlődés érzékeny szakaszait (Molnár, 2014, 80-83).

Kevésbé ismert, de érdekes momentum, hogy Imre Sándort is foglalkoztatta elméletben és gyakorlatban egyaránt, a századfordulót és az amerikai egyenjogúsági törekvéseket követő időszakban divatos téma; a nőnevelés ügye is. 1913-ban megjelent tanulmányában például *A nőnevelés és lélektan* címmel egy német konferencia ambivalens és hiányos eredményeiről számolt be szkeptikus hangon, ahol az Imrét jellemző kulturális nyitottsággal, de szükséges építő kritikával találkozunk.

Legfontosabb és legértetesebb vonatkozó írása azonban kétségkívül a halála előtti évben Budapesten töltött időszak végén, a Mérnöki Továbbképző tanfolyamon elhangzott anyagok nyomtatásban megjelent *Az emberekkel bánás lélektani alapjai* (1944) című munkája.

Imre lélektanral kapcsolatos érzései részletesen kifejtésre kerülnek a munkában, aminek tartalma két nagy tematikus részre osztva a következőképpen alakul:

- I.1. A bánásmód jelentősége
2. A kölcsönös hatások befolyása a magatartásra
3. Saját hatásunk meggondolása
4. A lelki tevékenységek sokfélesége és egysége
5. Az együttműködés, összeszokás, egymás megismerése
6. A helyes bánásmód feltételei
- II.7. Megértés; megértő magatartás
8. Parancsolás és engedelmeskedés; gyöngédség, keménység, szigorúság
9. Kölcsönös megbecsülés; kölcsönös tekintély
10. Önérték és szerénység: a békés együttműködés lehetősége
11. A társadalom békéje és a jó bánásmód

Kiemeljük a könyv néhány központi mozgatórugóját, közöljük a hatásokról való vélekedését: „*A hatások kölcsönössége néha szembeűnő, néha észrevétlen, néha csak később válik tudatossá. Apró-cseprő eseményekre gondoljunk most, egy-egy jó vagy rossz szóra, a banghordozásra, arckifejezésre, más mozdulatra; mindez hat az*

emberre, ugyanúgy, ahogyan az életünk valamennyi mozgástartalékát bennünket valahogyan. az embernek emberre tett hatásánál maradva, egészen nagyjából azt mondhatjuk, hogy a kölcsönös hatások alakítják két ember személyes viszonyát és tárgyi kapcsolatát” (Imre, 1944, kiad. 1982, 263.).

A jövőbe tekintő pedagógus iránymutatással szolgál az egyén és a társadalom számára: „Az a jó társ, aki mindig igyekszik érvényesíteni a saját értékeit, de sohasem felejt el csökkenteni jelentkező hiányait; az ilyen tudniillik jó példa a másíknak. S az ilyen jó társ azért is, mert éppen magából kiindulva elismeri a másíknak értékét. [...] Ennek egyetlen emberi magatartásnak kellene lennie, azaz mindenkinek törekednie kellene arra, hogy növelje a maga körében az önérték és szerénység egymást kiegészítő erejét, a társak között az egybehangzást, a békeséges együtt-dolgozás lehetőségét” (Imre, 1944, kiad. 1982, 279.).

A munka rávilágít arra, hogy Imre az oktatásban is fontos szerepet szánt a lélektanról szóló diszkurzusnak, hiszen mindmáig érvényes a megállapítása, miszerint akkor „léphetünk közelebb a társadalom békés életéhez, ha az emberek tudnak bánni és igyekeznek jól bánni egymással.”

Nem ő volt az egyetlen, aki feladatokról beszél, *A neveléstudomány magyar feladatai* című könyvét Várkonyi Hildebrand Dezső ismertette a korszak egyetemhez kapcsolódó folyóiratában, a *Szellem és Élet*-ben (1936/1, 91–92.), akinek lélektanral kapcsolatos tevékenységéről a továbbiakban lesz szó.

Várkonyi Hildebrand Dezső (1888–1971)

A korszak másik meghatározó szegedi egyetemi professzora, a protestáns pedagógus Imre Sándor „ellentéparja”, a katolikus pszichológus Várkonyi Hildebrand Dezső volt. 1888-ban született a felvidéki Kéménden. Katolikus alap- és középfokú iskolái elvégzése után szerzetestanári pályára lépett, Pannonhalmán főiskolai tanár, majd Pécsen oktat. Ekkor kezdett addig elsősorban filozófiai- pedagógiai érdeklődése a pszichológia felé tájékozódni, látásmódja fokozatosan átalakulni. Ezt bizonyítja tanulmányai tematikájának változása: az eleinte filozófiai témájú dolgozatokat (Tér és térszemlélet,

1925; Az indukció filozófiája, 1927) kifejezetten pszichológiai tárgyú tanulmányok követik (A lélektan alapvetése, 1926; A lélektan mai állása, 1928).

Ezzel párhuzamosan kiterjedt fordítói munkához kezd, a hazai tudományos közönség számára magyarul is hozzáférhetővé teszi Meumann, Bühler, Piaget, Dilthey stb. műveit. Ez a tevékenysége végigkíséri tudományos munkásságának egészét: a nemzetközi tájékozódás, a modern pszichológiai irányzatok ismerete és eredményeik kritikus felhasználása pályájának egyik sarokköve lesz. 1928-29-ben a párizsi Sorbonne-on hallgat filozófiát és pszichológiát: tanárai közt több Claparede- tanítvány is volt, hatásuk és a francia funkcionalizmus egyéb jegyei (biológiai és pragmatikus szempontok érvényesítése) kimutathatók további munkáiban.

Várkonyi ugyanakkor nem sorolható be egyetlen irányzat égisze alá sem, Ferriere, Piaget rendszeres ismertetésén túl a modern pszichológia minden jelentős képviselőjének elméletével foglalkozott (Pavlov, Freud, Jung, Adler). Baróti Dezső visszaemlékezése szerint neki köszönhető, „hogy azt a korszerű lélektani műveltséget, amelynek így vagy úgy, későbbi pályánkon is nagy hasznát vettük, nálunk akkoriban csak a szegedi egyetemen lehetett megszerezni” (Baróti, 1988, 181). Naprakész nemzetközi tájékozottsága jelentette szintézis- és iskolateremtő tevékenységének alapját.

Nem volt „saját iskolája”, Imre Sándorral ellentétben nem dolgozott ki „saját elméletet”, hanem egyes központi kulcsfogalmak (nevelés, cselekvés, személyiség), mint rendszeralkotó komponensek köré csoportosította széleskörű interdiszciplináris tájékozottságát.

A fogalmak megértéséhez való közelítés, a problematikák alaposabb feltárásának reménye jelentette a bergsoni megértő pszichológiától kezdve a Gestalt-pszichológia eredményeinek, a pszichoanalízis, a behaviorizmus, a kvantitatív szemléletmód, az alaklélektani kutatások, vagy a biológiai fejlődés- elv eklektikusnak tűnő, ám nagyon is tudatos és rendszerezett felhasználásának indokát. Igyekezett a nagy elméleti rendszerekkel szemben elfogulatlan maradni, objektív megközelítéssel, pozitív kritikával szemlélve, mintegy egybeszervezve a szempontjái-

ból fontos megállapításokat. Holisztikus szemlélete jól tetten érhető mind cselekvés-, mind fejlődés-lélektani munkáiban:

„Minden cselekvés: egység...” (Várkonyi, 1935, 300), „a fejlődés egységes egész, melynek belső összefüggése van” (Várkonyi, 1938), „az emberi lélek nem töredékekből álló mozaikképeket alkot, hanem bizonyos összetetés, egységesítés, szervezés jellemzi működését.” (Várkonyi, 1929). „Tanulmányaiban kétszeres szintézist hajt végre: egyidőben rendezí egyéges rendszerbe az eklektikus szakirodalmat, és egyszerre képes a tárgyalt lelki részjelenségeket a teljes emberi személyiség vonatkozásában láttatni.” (Szokolszky 2009, 66).

Törekedett a középút megtalálására a hagyományos, leíró jellegű, magyarázó lélektan, és az empirikus pszichológia között. Bár nagyon fontosnak és hasznosnak, tulajdonképpen nélkülözhetetlennek tartotta a kvantitatív pszichológia alkalmazását, kizárólagosságra törekvését ugyanúgy elutasította, mint a tisztán metafizikai alapokon nyugvó pszichológiát, melynek meghaladására tett kísérletet (Pukánszky, 2002).

Fontos célja volt a pszichológia tudományos és -gyakorlati jelentőségének bizonyítása: a Szegeden eltöltött évei alatt megjelent közel száz publikáció között egyaránt megtaláljuk az átfogó tudományos műveket és a pedagógiai lélektan eredményeinek, a reformpedagógiák gyakorlatban történő kipróbálásának elméleti hátterét biztosító munkákat.

Munkássága gyűjtőpontjai:

nevelés – személyiség – cselekvés

Gazdag fejlődés-lélektani munkásságának kiemelkedő alkotásai a Bevezetés a nevelés-lélektanba (1937), a Neveléstan (1938), A nevelés néhány alapelve (1939), valamint A gyermek lélektana I–II. (1938, 1940) című, utóbbit egyik fő műveként tartják számon. Boda István szavaival: „Ez a nagyszabású gyermeklélektan mind elméleti, mind gyakorlati szempontból rendkívüli értékű munkával, az utóbbi évek legértékesebb összefoglaló magyar lélektani munkájával gazdagította irodalmunkat... hasonló teljességű és hasonló mélységben vizsgálódó gyermeklélektani munkával... a külföldi irodalomban sem találkozhatunk.” (idézi Duró 1988,

168.). A gyermeklélektan központi fogalma a fejlődés: „A gyermeket, mint fejlődő lényt kell felfognunk s ezért a gyermeklélektan: „fejlődés-lélektan”. A fejlődés pedig aktív folyamat:”... a gyermek állandóan nagy lelki tevékenységet fejt ki, testi- lelki szervezete állandóan munkában van... nemcsak lelkileg befogadó és megőrző lény, hanem feldolgozó is egyúttal.” (Várkonyi, 1938).

A folyamat integrációs központja a gyermek személyisége: „mint a lelki jellegzetességek” egységes szerveződése, amelyben „minden összefügg mindennel.” (Várkonyi, 1938). A lelki fejlődés kettős determináltságát hangsúlyozza: „... e működés autonóm, öndeterminációs, önregulációs tevékenység. Ezen tevékenységnek az „érés”, a „növekedés” és a „fázisos kifejlődés” az idő folytonosságában jelentkező alakjai, melyekben a ráhatások érvényesülése szintén belső feltételektől függ s azokból is determináltak.” (idézi Duró 1988, 166.).

A környezeti hatás és önnevelés kérdéseinek elemzésével utat nyit a tanulói aktivitást hangsúlyozó reformpedagógiák elméletei felé. A reformpedagógiák irányzatok képviselőivel összhangban állítja, a nevelés alapvető célja az egyoldalú intellektualizmus helyett harmonikus és kiegyensúlyozott személyiség formálása. Hogy mit ért ez alatt? „A harmonikus és kiegyensúlyozott személyiségben a fő lélektani jellegzetesség, hogy minden képessége egyformán ki van fejlesztve és a legmagasabb fokra van fejlesztve... A harmonikus egyéniségben nincs egyoldalúság, hanem sokoldalúság.” (Várkonyi 1940, 13.). Felhívja a figyelmet az angol iskolák jó gyakorlatára, ahol is hangsúlyt helyeznek az ismeretátadás mellett a jellem fejlesztésére is. Nevelés-lélektanában kiemeli, hogy bármilyen nevelési szituáció megoldásához először alapvetően a gyermek megismerésére van szükség: megfigyelésre, kérdőívek alkalmazására, tesztekre, személyiséglapok szerkesztésére, képesség- és teljesítményvizsgálatokra, pszichotechnikai eljárásokra, és az iskola megújításához elengedhetetlen pedagógiai kísérletekre (Várkonyi 1937, 17.). A pszichológiai tesztekkel kapcsolatos, éppen a harmincas években kibontakozó kritikai hullám ellenére állítja: „A tesztvizsgálatok nemcsak megengedhetők, hanem egyúttal a nevelés és oktatás legjobb segédeszközjeinek bizonyultak” (Veczkó, 1988, 176.). Látásmódját ugyanakkor korszerűség jellemzi abban is, hogy az amerikai pszichológusok

nyomán a tág értelemben vett tanulás körébe tartozónak tekint minden tapasztalatszerzést, rámutatva, az oktatási folyamat tulajdonképpen a tanuló és a tanár együttes tanulása (Veczkó, 1988).

A negyvenes évek során keletkezett munkáiban – ezek A gyermek testi és lelki fejlődése (1942), A lelki élet zavarai (1943), A gyermek és környezete (1944) – egészen új szempontokat emel be a fejlődéslélektani vizsgálatok értékelésébe. Előbbi munkájában a személyiség „egészségeségének” gondolata metodológiai nézőpontként merül fel: „*A gyermeklélektanban ezért szükséges mind az egyes lelki tevékenységek fejlődésének külön vizsgálata, mind pedig az egységes szemlélet, mely a személy egészében együtt látja minden egyes tevékenység összjátékát és szerveződését*” (idézi Duró 1988, 169.). A lelki élet zavarai című művében korabeli kuriózumként a gyerekkori pszichopatológiákkal foglalkozik. Bemutatja a jellegzetes rendellenességek típusait és tüneteit csecsemőkortól serdülőkorig (személyiségzavarok, bűnözés, nehezen nevelhetőség, ideges, hisztériás, gyengeelméjű gyermek, öngyilkosság, kóros lelkiállapotok, stb.), elemzi a lehetséges okokat, és javaslatokat tesz a megelőzés és a gyógyítás módjait illetően.

Külön fejezetet szentel a pályaválasztás problematikájának, bemutatja az egyéniség és az életpálya összefüggéseinek, esetleges nehézségeinek természetét, és felhívja a figyelmet a pályaválasztási tanácsadás fontosságára. Itt is az „egész személyiség” szempontját érvényesíti: „*nemcsak az egyén választ pályát magának, hanem az életpálya és a hivatás is lefoglalja magának az egyént és alakítóan hat az egész személyiségre*” (Várkonyi, 1943, 155.). „... Minden hivatás betöltésének lényeges feltétele az egész ember”, „... a hivatás betöltésére való készség és a benne megkívánt gyakorlati, konkrét tevékenységek” (Várkonyi 1943, 157.). Kiemeli az érdeklődés, érték- és munkamód-vizsgálatok folytatásának szükségességét: „*Minden világosan mutatja, mily fontosak a hivatási tanácsadásban a jellemre vonatkozó (karakterológiai) vizsgálatok...*” (Várkonyi 1943, 157.). „*A növendékek tudományos megismerését a növendékek egyéniségére, továbbá nemére, típusaira is ki kell terjeszteni. A típusvizsgálatok igen fontosak. A növendékek megfigyelésénél pszichológiai struktúrájuk kinyomozásakor figye-*

lembe kell venni továbbá a családot, környezetet, amelyben élnek, s jövő hivatásukat...” (Várkonyi, 1940, 8.).

A pszichés rendellenességek és a környezet problematikáját viszi tovább A gyermek és környezete című művében, ahol az öröklés és környezet viszonyát nemcsak kora természettudományos eredményeinek (genetika) felhasználásával ábrázolja, hanem módszeresen elemzi és értékeli a falusi, a városi és munkásgyermek fejlődéslélektani sajátosságait. Kitér a rendellenességekre mind a gyermeki pszichés állapotokkal (fogyatékos, kóros lelki elváltozásokat mutató, egyéb különleges bánásmódot igénylő gyermek), mind pedig a gyermeki igényeknek meg nem felelő környezeti hatásokkal kapcsolatban. Kiemeli a kultúra, a szellemi környezet személyiségfejlesztő szerepét, és a személyes kötődés, a harmonikus családi miliő jelentőségét.

Várkonyi gondolkodásának a személyiség mellett meghatározó fogalma volt a cselekvés, amely nemcsak központi fogalomként jelenik meg nagy lélegzetű, kora legfrissebb tudományos eredményeit alkotó módon összegző A Cselekvés lélektana című művében, hanem a gyakorlati pedagógiai tevékenységet szolgáló, elméleti háttérrel biztosító tanulmányainak sorában szerepel. 1934 és 1944 között 37 tanulmányt publikált csak a (beszédesevű!) Cselekvés Iskolája című folyóiratban és más fórumokon a különböző reformpedagógiai irányzatok által is kedvelt fogalommal és pedagógiai felhasználásával kapcsolatban. Az említett folyóirat kiadója az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló Iskolája, tulajdonképpen annak tanári kara. A megjelent publikációk, köztük Várkonyi munkái is, valószínűleg komoly hatást gyakoroltak az ország más területei működő tanárookra is, hiszen szinte valamennyi polgári iskola járatta a lapot, de magán-személyek és középiskolák is megrendelték (Szokolozscky, 2009). Várkonyi önálló és folytatásokban megjelent tanulmányai szertágazó témákat tárgyaltak: külön művet szentelt a lelki vagy szellemi elmaradottságban szenvedő, és a korarérett, vagy „*csodagyerekek*” leírásának, vagy épp a személyiség-típusok vizsgálati lehetőségeinek bemutatásának (Szabó, 2016).

A pedagógiai gyakorlatot legátfogóbban befolyásolók a reformpedagógiai tematikájú művei voltak: A cselekvő iskola lélektani alapjai című, egyik előadását tartalmazó programadó cikkében (1934) mintegy összefoglalja reformpedagógiákkal kapcsolatos felfogásának lényegét. Elítéli a konzervatív, passzív jellegű herbarti régi iskolát, szembeállítva az új, aktív, cselekvő iskola ideáltípusával. Széleskörű szakirodalmi bázist vonultat fel elgondolásainak alátámasztására, bemutatja mások mellett Ellen Key, Foerster, Dewey, vagy Petersen nézeteit, kulcsfogalmai a cselekvés (Ferriere), a tett (Lay), és a munka (Kerschenshteiner). Nagy erénye, hogy a sarkos szembenállás helyett alkalmazkodik a pedagógiai realitáshoz: „A nevelők feladata viszont az, hogy a gyakorlat és az elmélet folytonos bírálatával kérésjék e törekvéseket, gondolatokat, mert hiszen nem minden jó, ami új, és nem minden rossz, ami régi, és a kritika után vegyék fel az értékes eszméket és indítékokat nevelői tevékenységükbe, művészetükbe!” (Várkonyi, 1934, 110.).

A reformpedagógiai irányzatok fejlődését folyamatosan nyomon követte: 1936-ban részt vett az egyik legfontosabb reformpedagógiai tanácskozáson, a Cheltenhamben rendezett Pedagógusok Világkonferenciáján. Az „Új Nevelés” mozgalmról így ír: „Manapság azonban az új nevelésmozgalom, amelyet *education nouvelle*-nek nevezhetnénk, arra törekszik, hogy az iskolát vonzóvá, az életörömekek és az életkedvek a helyévé tegye... A modern iskolában, például Montessori iskolájában, az iskolatermek tele vannak virággal. A színek élénkek, vonzóak; a hang, ami ott uralkodik, nem a porkoláb hangja, vagy a rettenthetetlen bíróé, akire rettegve gondol az ifjúság. [...] Vajon az iskolának az-e a feladata, hogy a nevelésnek és a tudománynak azt az adagját, amelyet szükségesnek vél a társadalom az iskola által a növendékeknek átadni, valóban [...] rettetető körülmények között nyújtsa-e át; vagy pedig megfordítva: az iskola feladata, hogy azt a nagyon kívánatos életkedvet és életerőt, amelyre az életben oly nagy szükség van, az iskola ne nyomja el és ölje ki annyira, hanem ellenkezőleg, fokozza. Nem inkább erre van-e szükség?” (Várkonyi 1940, 12.). Kérdésfeltevése ma is aktuális. Napjainkban az új Nemzeti Alaptanterv, a konstruktív pedagógiai paradigma talaján álló módszertanok kidolgozása és használata során, a képesség- illetve kompetencia-

fejlesztést célul kitűző gyakorlat, tehát az IPOO-modell input, output és feldolgozást, valamint a tanulásszervezés kérdéseit is magában foglaló pedagógiai diskurzusban még mindig kitüntetett szerepe van a fent vázolt gondolatoknak.

Várkonyi nemcsak elméletben foglalkozott a nevelés megújításának lehetőségeivel, hanem a gyakorlati kipróbálást, a hasznosság igazolását is fontosnak tartotta. Az 136-37-es tanévben saját költségén nyitott kísérleti elemi iskolát Újszegeden (Pukánszky, 2002). Az iskola rövid, mindössze két-éves fennállása alatt különösen a vezető tanító, Várkonyi közvetlen munkatársa, Dolch Erzsébet közreműködésének köszönhetően termékeny pedagógiai- pszichológiai műhellyé vált. Bár anyagi gondok miatt hamar megszűnt, a teória és a praxis összekapcsolása Várkonyi tevékenységének központi eleme maradt. A már említett Dolch Erzsébet feladata a Pedagógiai Lélektani Intézetben például experimentális lélektani vizsgálatok végzése, személyiségtesztek készítése volt. Igen sajátos módon, hetente egyszer a városi érdeklődők számára is készített személyiség, ill. pályaalkalmassági tesztet, ún. pszichogramot (Pukánszky, 2002, 111.).

A pszichológiai laboratórium

A Pedagógiai Lélektani Intézetben folyó kutatómunka lényeges eleme volt a pszichológiai laboratórium. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter elvi, és az intézettől független Rockefeller Alapítvány anyagi támogatásával zajlottak az egyetemi gyakorlatok és az alapítvánnyal együttműködésben végzett kutatások. Klebelsberg érzekelte nemcsak azt a korabeli jelenséget, hogy a tudományos kutatások jellege egyre inkább természettudományos irányba tolódik el, és egyre inkább nemzetközi léptékben folytatják azokat, hanem azt a centrumátrendeződéssel járó folyamatot is, melynek során Európa kultúrában és tudományban addig elfoglalt vezető szerepét lassan Amerika vette át. Klebelsberg a német dominanciával és a szovjet kommunista veszéllyel szemben a demokratikus kibontakozást támogató Rockefeller Alapítvány segítségét elfogadva számos ösztöndíjas kutatásait,

pécsi, budapesti egyetemek, kutatóintézetek működését tette lehetővé (T. Kiss, 2010).

A fentiek sorába illeszkedik a szegedi laboratórium is. Várkonyi elégedetlensége fejeződik ki a magyarországi pszichológia helyzetével kapcsolatban tett megjegyzésében: „[...] *házánkban a lélektan művelése és hivatalos értékelése messze elmarad más nemzetek törekvései és intézményei mögött*” (idézi Pukánszky, 2002, 106.). A laboratóriumi kutatómunka éppen ennek az áldatlan állapotnak a megszüntetéséhez kívánt hozzájárulni a maga eszközeivel. Magyarországon ugyanakkor –messze nem a kívánt mértékben és színvonalon ugyan– már léteztek érdemi pszichometriai hagyományok.

Az első laboratóriumot Ranschburg Pál alapította 1899-ben, eredetileg a budapesti orvostudományi karon, később egy kisegítő iskolába telepítette át alapvetően gyógypedagógiai irányultságú műhelyét. A kísérleti pszichológia magyarországi kereteinek kialakításában elvülhetetlen érdemeket szerzett Révész Géza is, aki elsőként emelte be a bölcsész-képzésbe a tudományágat. Révész behatóan foglalkozott a tehetség értelmezésével, vizsgálatával, tanulmányaiban kiemelt szerepet szánt a pszichológiai kísérletek eredményeit hasznosító pedagógiának, mert ennek segítségével tartja elképzelhetőnek a tehetségek fejlesztését. Meglátása szerint az akkor legfejlettebb Binet-Simon teszt csak tömegkísérletekben működik, nem derít fényt az egyéni sajátosságokra, ezért az intelligencia fokának megállapítására sem alkalmas (Tóth, 2013). A Binet-Simon intelligenciateszt magyar fordítójáról elnevezett Binet-Éltes tesztsorozat korszerűsítője végül az a Baranyai Erzsébet lett, aki Lénárd Edittel együtt megalkotta a ma is használatos Budapest Binet nevű mérőeszközt (Rózsa, 2006). Baranyai Erzsébet Imre Sándor vezetésével doktorált, a hazai gyermektanulmány és az abból kinövő tehetségvédelem megalapozója, Nagy László munkásságával foglalkozott. Később neveléslélektani tárgykörben publikált, empirikus vizsgálatokat folytatott. A szegedi lélektani intézetben számos olyan doktori értekezés született, amely a kor tudományos színvonalának legmagasabb szintjét képviselte. Reformpedagógiai témájú, matematikai képességeket, gyermekrajzokat

vizsgáló, vagy épp a fáradtság lélektanát tárgyaló művek sora jött létre Várkonyi iskolateremtő tevékenységének köszönhetően. A munkák készítésének hátterét több esetben az intézet laboratóriuma biztosította (Pukánszky, 2002).

A laboratórium színvonalát így jellemezte Várkonyi: „[...] *nem nézhetjük sem felszerelésünket, sem szakkönyvtárunkat amerikai igények és gazdagság szempontjából; viszont európai mértékkel mérve megállapíthatjuk, - s ez a Rockefeller-alap érdeme, - hogy gyűjteményünk megfelel egy egyetemi lélektani intézet átlagos színvonalának [...]*” (Várkonyi, 1934b, 26.). A felszerelések három helyiséget foglaltak el, az elemi segédeszközökön kívül megtalálható voltak különböző antropometriai eszközök, tapintóérzékenység- vizsgáló, esztézio-méter, Bourdonkészülék, monotonia-vizsgáló, csengőpróba, Moede-kalitka, tükörpróba, szuggesztio-méter, és más, érdeklődési irányok, vagy technikai képességek vizsgálatához használt műszerek.

Az eszközök bevallottan fontos célt szolgáltak, éppen a már említett Baranyai Erzsébet fogalmazta meg, hogy elsősorban a magyar gyermek személyiségrajzát és a lélektani adatok pedagógiai alkalmazási lehetőségeit kell felvázolni. Várkonyi ezt azzal egészítette ki, hogy az általános problémák mellett konkrétan a szegedi gyermekek pszichikai sajátosságainak felmérését fogalmazza meg fő feladatául. Különösen a gyermekrajzok és a pályaválasztással kapcsolatos adatok nagy mennyisége jelenthetett kiindulópontot, egy „mérőléc” felállításához (Várkonyi, 1934b, 31.). Várkonyi részletesen elemezte az eszközökkel végrehajtott tesztek mutatóit, felhívta a figyelmet a teljesítménytesztek és a képességesztek közti alapvető különbségtétel fontosságára, illetve a tehetséggel kapcsolatos fogalmak terminológiai hiányosságaira. Bírálta a teszt módszer kizárólagosságát hirdetőket, kitért a tesztek pozitívumai, egzaktóságuk, értékeik mellett a harmincas években egyre nagyobb teret nyerő tesztkritikára. A pszichológia válasza a tesztek fejlesztése, skálák, struktúrák felállítása és a további finomhangolás volt, azaz a „totális eljárás” kidolgozása. „*Ez az eljárás egyenesen az egész személyiség egyedi struktúrájának és mélységi rétegeinek végső lélektani megismeréséhez akar elvezetni [...]*” (Várkonyi, 1934b, 41.). A teszt módszer és a megfi-

gyelés kombinációját tartotta optimálisnak, így a tesztek részletezése mellett műveiben jellemzően több megfigyelési lapot is közöl.

A vizsgálatok közül első helyen az „*értelmiség-vizsgálatokat*” emeli ki, melyek során próbákat végeztek az empátiával, oksági viszonyokkal, fogalmak kombinációjával, az ítélőképesség, vagy a lényegkiemelés mibenlétének meghatározásával kapcsolatban. Általános tanulságként hívja fel a figyelmet az egyes képességek elkülönítésének nehézségeire, a teljesítményt befolyásoló tényezők sokrétűségére, és magának a pszichológiai vizsgálódásoknak már említett, megoldandó feladatként megjelenő hiányosságaira. „[...] a lélektan általában nem tudott megfelelőkép hozzáférni éppen a legmagasabbrendű értelmi tevékenységekhez, a legmagasabbrendű értelmi teljesítményeknek (v.ö. a „*szeniális*” alkotás kérdését) mindaddig igen fogyatékos kielemezhettsége és általában az értelmi magasrendűség lényegének helyesen-biztosan felismerni és elemezni nem tudása miatt” (Várkonyi, 1934b).

Mélyreható kutatásokat végeztek az olvasástanulás témájában is, a jelentésképzés során létrejövő tudatjelenségek szerveződésének folyamata mellett kísérletet tettek a globális-szóképes és a hagyományos, szótagoló, „összetevő” olvasástanítás összehasonlítására. Várkonyi alapos és korszerű tudományos felkészültséggel, elfogultságtól mentesen járja körbe a problémát, pro és kontra megállapítva a reformpedagógiák körében népszerű globális, és a hagyományos iskolákban elterjedt szótagoló módszerek előnyeit és hátrányait. Végül ebben az esetben is a középutat találja célravezetőnek: „[...] a két módszer egyesítése a lélektani helyzetnek megfelelő út [...]” (Várkonyi, 1934b, 93.), az egyes módszerek különböző szegmensei a hangsúlyosabbak, ezért a gyakorlat, és a további, kellően nagyszámú kísérlet adhat választ a dilemmára.

Az emlékezetvizsgálatok közül kiemeli a fantáziával foglalkozókat, és felhívja a figyelmet arra, hogy szerencsés módon az alkalmazott tesztek segítségével sikerült kimutatniuk olyan egyéni sajátosságokat, amelyek összefüggésben vannak a process fázis minőségét nagyban befolyásoló produktív-reproduktív gondolkodással, ennek megfelelően különböztet meg inkább ötletes, vagy inkább rend-

szeresen működő fantáziákat. A figyelemvizsgálatok nagy csoportja mellett a gyermekrajzoké kapott több hangsúlyt, ezeket részletes elemzésnek vetették alá, de folytak ehelyütt nem részletezhető karaktertesztek, matematikai intelligenciát vizsgáló, vagy épp a testi és szellemi képességek viszonyát feltérképezni kívánó vizsgálatok is.

Az intézeti kutatásokban kitüntetett szerepet kaptak az ún. „*kiválasztás- és értelmességvizsgálatok*”, amelyek jelentősége nemcsak abban állt, hogy segítségükkel az egy-egy pályára való alkalmasságot, intelligenciát lehetett mérni, hanem kiindulási alapul szolgáltak az iskolarendszeren belüli differenciáláshoz is. Az intézeti kutatások alapján Várkonyi érdemi reflexiót fűzött azokhoz az elképzelésekhez, amelyek a felsőfokú továbbtanuláshoz szükséges szelekciós eljárásokat összegezték. Górcső alá vette a náci Németország ideológiai alapú, ám tudományos tekintetben magas szintű pszichotechnikai eljárásokat alkalmazó vizsgálatait, és összehasonlította a Boda István tollából származó magyar tervezettel. Felveti a kérdést: „[...] vajjon igazabbá, mélyebbé, lelkiebbé, emberibbé válik-e ezen folyamat útján a német nép,- és vajjon a történeti szellemi hatalmakkal [...] szemben vállalt álláspontja nem vezet-e tragikus összeütközésekre és végül is történelmi csődre?” (Várkonyi, 1936, 4.). Az utókor már tudja a választ, a szerző viszont kortársként még csak a kérdésfeltevés segítségével jeleníthette meg a témában elfoglalt álláspontját, valamint tárgyilagos, pusztán a tudományos értékeket szem előtt tartó elemzésével támaszthatta alá véleményét. Hangsúlyozza: „*amilyen szembeeszők e rendelkezések politikai indoklása és tudományos szempontból megállapítható fogyatékosága, - épp olyan értékes és magasrendű az a lélektani (pszichotechnikai) módszer, mellyel a politika kitérített célját, a kiválasztást a közzétett eljárások megalósítják*” (Várkonyi, 1936, 5.).

A „*régi iskola*” híveit megnyugtatja, miszerint nem törekszik senki sem az érettségi és más iskolai bizonyítványok eltörlésére, de kiemeli, az iskolai előmenetel nem jó fokmérője az életben való bevalásnak. Az iskola értékes, de nem az egyetlen, és nem is legfőbb előkészítője az életnek. Az életben való bevalás prognosztizálása számos nehézséggel jár, de az új tesztek éppen erre irányulnak, a cél az

egész személyiség komplex vizsgálata, egyfajta általános intelligencia- és képességvizsgálat, amely az „értelmességen” túl jellembeli sajátosságokra is hangsúlyt helyez. „A jelölt egész habitusának alkalmasnak kell lennie arra, hogy [...] önálló és alkotó (produktív) szellemi munkát tudjon végezni” (Várkonyi 1936, 17.). Felsorolja azokat a készségeket, képességeket, attitűdöket, amelyeket birtokolnia kell a felsőoktatásba lépőnek: mai szóval, kompetenciakészletet állít össze. Felteszi a kérdést az iskola szerepével kapcsolatban is, arra keresve a választ, fejleszti-e a fenti intézmény a kívánatos képességeket, avagy sem. Végső konklúziója szerint a hagyományos iskola minden fontos értéke mellett sem alkalmas erre, talán a reformpedagógiák alapján oktató-nevelő új típusú „cselekvés” vagy „munkaiskolák” igen. Várkonyi művének korabeli recenzense, Kemény Gábor szavaival (Tettamanti Bélát idézve): „az iskolában a jó tehetségek nem tudnak kialakulni” (Kemény, 1936).

Részletesen bemutatja az átpolitizált és bonyolult német tesztek tagadhatatlan előnyeit és nehézségeit, az összehasonlításban felhívva a figyelmet arra a tényre, hogy Boda tervezete nemcsak ideológia-mentességénél fogva, hanem a tesztsze- megbízhatóbb, könnyen kivitelezhető voltának, szabatosabb elvi megalapozottságának köszönhetően tudományos szempontból is felülmúlja az előbbieket. Kiemeli a „személyi megfigyelő napló” ma is korszerű módszerét, amely hosszú időn keresztül vezetett, példákkal alátámasztott, részletes jellemzést tartalmaz a jelöltre nézve, és amely hathatósan egészíti ki az intellektusra irányuló teszteket. Véleménye szerint a magyar tervezet „messze felülmúlja” a német változatot, így a német „*Bildungswahn ist Volkstod*” (a. m. a korlátlan művelődés nemzethalált jelent) téves eszméjével szemben alkalmas lehet a Széchenyi István-i „*kiművelt emberfők*” által fémjelzett koncepció megvalósítására (Várkonyi 1936, 11.).

Összegzés

Várkonyi Hildebrand tudományos kutatóként és professzorként is nagy hatást gyakorolt környezetére. „Az egyetemi előadások [...] előfordul, hogy sokirányú továbbgondolásukra, sőt emocionális reakciókra is készített

nek. Különösen, ha olyan nyitottak, mint Várkonyiék voltak” [...] Radnóti Miklós és jómagam nem egy Várkonyi-előadást követően kezdtük felidézni és analizálni valamelyik hirtelen feltört gyermekkori emlékünket. Egy ilyen beszélgetést követően született meg egyik verse, már a címével is a témánkra mutató *Gyermekkor* [...]” (Baróti, 1988, 182.). Egész munkásságával befolyásolta a következő pszichológus- és pedagógusnemzedék nevelés-tudományi gondolkodását, Imre Sándorral együtt olyan egyéniség volt, aki tudósként, tanárként és emberként is igazi szerepmodellé tudott válni. Örökségük a szorosán vett tudománytörténeti kutatásokon kívül tágabb neveléstudományi érdeklődésre is számot tarthat.

Irodalom

- A Kolozsvári Tudomány-Egyetemi Kör évkönyve, 1877-1903/1904.* Kolozsvár: Stein Ny. 1877–1904.
- A Kolozsvárt 1872-ben alapított és Szegeden 1921-ben újra megnyitott m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története: kiadatott az egyetem 50 éves fennállásának jubileuma alkalmából.* Budapest: Franklin Ny. 1922.
- A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye,* összegyűjt. és sajtó alá rendezte Laky Dezső. Szeged: Városi Ny. 1926.
- Baróti Dezső (1988): Várkonyi, a professzor In: *Várkonyi (Hildebrand) Dezső Emlékkötet*, Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae Sectio Paedagogica Et Psychologica (pp. 179–186) Szeged: JATE Kiadó.
- Duró Lajos (1988): Várkonyi (Hildebrand) Dezső fejlődéslelektani munkássága In: *Várkonyi (Hildebrand) Dezső Emlékkötet* Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae Sectio Paedagogica Et Psychologica Szeged: JATE Kiadó.
- Felméri Lajos (1890): *A neveléstudomány kézikönyve.* Ajtai K. Albert Könyvnyomdája: Kolozsvár. 3.
- Fizel Natasa (2018): *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868–1947): Esély az együttműködésre - Professzionizáció és intézményesülés* Budapest: Gondolat Kiadó.

- Herbert Spencer (1875): *Értelmi, erkölcsi s testi nevelés*. Kecskemét: Öreg János, ifj. Losonczy László, Tóth Ny.
- Imre Sándor (1904): *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*, Budapest: Politzer.
- Imre Sándor (1944, kiad. 1982): Az emberekkel bányás lélektani alapjai, In: *Tallózás a mérnöktovábbképzés klasszikus kiadványaiból: [Budapesti Műszaki Egyetem, 1782–1982]*, vál. és sajtó alá rend. Földiák Gábor, Kiss Iván, Dobos Dezsőné Szabó Éva, 261–280.
- Imre Sándor (1913): A nőnevelés és a lélektan *Magyar Pedagógia*, 22. 623–628.
- Kemény Gábor (1936): Várkonyi Hildebrand: A kiválasztás és értelmességvizsgálat újabb kérdéseiről. [Recenzió az 1936-ban megjelent tanulmányról.] *A Jövő Útjain* 1936. 6. 171–172.
- Magyar életrajzi lexikon [elektronikus dok.]: 1000-1990*, (főszerk.) Kenyeres Ágnes. Budapest, Arcanum, [2001].
- Mező Ferenc (2011): *Tanulás - diagnosztika és fejlesztés az IPOO-modell alapján*. Debrecen: K+F Stúdió.
- Molnár György (2014): Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 2013 – Tanulás és környezete. *Opus et Educatio*, 1 (1) 80–83.
- Németh András és Pukánszky Béla (1997): Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. *Magyar Pedagógia*, 97. 3–4. 303–317.
- Nóvik Attila (2000): A reformpedagógia fogadtatása a XIX. századi Magyarországon, In Dombi Alice, Oláh János, Gyula (szerk.). *Pedagógiai célkitűzések a XIX. század magyar pedagógiájában*. APC-Stúdió, (A XIX. század jelesei), 181–189.
- Pléh Csaba (2010): *A lélektan története* Budapest: Osiris Kiadó.
- Pukánszky Béla (1990): *Schneller István*. Budapest, OPKM.
- Pukánszky Béla (1995): Imre Sándor neveléstana. In Imre Sándor: *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*. Budapest: OPKM. 337–341.
- Pukánszky Béla (2000): Pedagógiai és pszichológiai tudományos iskolák. In Németh András, Heinz-Elmar Tenorth (szerk.). *Neveléstudomány-történeti tanulmányok* Budapest: Osiris. 203–228.
- Pukánszky Béla (2002): Reformpedagógia Szegeden a két világháború között In Németh András (szerk.). *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó. 101–120.
- Pukánszky Béla (2003): A magyar neveléstudomány kialakulása és fejlődése 1948-ig. In Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla (szerk.), *Neveléstörténet: bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe* Budapest, Osiris Kiadó. 67–74.
- Révész Judit (2013): Tanárképzés és professzionalizálódás. In Kotschy, Beáta (szerk.). *Új utak a pedagóguskutatásban Tanulmánykötet Falus Iván tiszteletére*. Eger: Líceum Kiadó. 189–220.
- Ronkovich Józsefné Faragó Eszter (1994): *Imre Sándor pedagógia professzor munkássága a szegedi egyetemen (1925–1934)*, Letöltés: 2018.11.20, Web: http://doktori.bibl.uszeged.hu/3272/1/1994_jankovics_jozsefnepdf
- Rózsa Sándor, Nagybányai Nagy Olivér és Oláh Attila (2006): *A pszichológiai mérés alapjai*. Budapest: Bölcsész Konzorcium.
- Schneller István (1900): *Paedagogiai dolgozatok*. I. kötet 34. Budapest: Hornyánszky.
- Szabó Dóra Éva (2016): Várkonyi Hildebrand Dezső fő gondolatai a Cselekvés Iskolája című folyóirat tükrében. In Fizel Natasa (szerk.): *Gutta cavat lapidem Hallgatói tanulmányok a neveléstörténet tárgyköréből* Szeged: Délvidék Kutatóközpont Alapítvány. 26–39.
- Szokolszky Ágnes (szerk.) (2009): *A lélektan 80 éves története a Szegedi Egyetemen, 1929-2009* Szeged: JATEPress.
- T. Kiss Tamás (2010): A tudományos szakemberképzés támogatása nem ismer/t/ határokat?! *Felnőttképzési Szemle* 4(1) 42–58.
- Tóth Gábor (1998): Imre Sándor és a paedagogium. *Magyar Pedagógia* 98. 2. 99–122.
- Tóth László (2013): *A tehetséggondozás és kutatás története*. Debrecen: Didakt Kiadó.
- Várkonyi Hildebrand (1929): Szempontok az alaklélektan bírálatához. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3–4.

- Várkonyi Hildebrand (1934a): A cselekvő iskola lélektani alapjai. A *Cselekvés Iskolája* (1934–1935) 3–4. sz. 101–110.
- Várkonyi Hildebrand (1934b): *Közlemények a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből* Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- Várkonyi Hildebrand (1935): A cselekvések elemzése *Magyar Pszichológiai Szemle* 1935 3–4. sz. 293–322.
- Várkonyi Hildebrand (1936): *A kiválasztás és értelmességi vizsgálata újabb kérdései* Szeged: Szeged városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- Várkonyi Hildebrand (1937): *Bevezetés a neveléslélektanba* Budapest: Országos Középiskolai Tanár-egyesület.
- Várkonyi Hildebrand (1938): *A gyermekkor lélektana I.* Szeged: Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- Várkonyi Hildebrand (1940): *A nevelés néhány alapelve* Kecskemét: Szerzői Kiadás.
- Várkonyi Hildebrand (1943): *A lelki élet zavarai* Budapest: Országos Közoktatási Tanács.
- Veczkó József (1988): A gyermek és környezete Várkonyi Hildebrand Dezső neveléslélektani műveiben, In *Várkonyi (Hildebrand) Dezső Emlékkötet* Acta Universitatis Szegediensis De Attilla József Nominatae Sectio Paedagogica Et Psychologica, Szeged: JATE Kiadó, 171–178.